

Kur'ân-ı Kerîm'de Şu'ur ve Ş-a'-r Kökünün Geçtiği Âyetler Üzerine Bir İnceleme

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Fehmi Ulus | ORCID: 0000-0002-9329-2393 | hasanfehmiulus@klue.edu.tr

Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı, Kırklareli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jb0e673>

Öz

Bu çalışmanın hedefi, Kur'ân-ı Kerîm'deki şu'ur kelimesine kök anlamı çerçevesinde açıklık getirmektir. Çalışma konusu olarak seçilmesindeki başlıca etken de kelimenin, hem Kur'ân'da farklı formlarda çok sayıda âyette geçmesi, hem de müslümanların yazı ve konuşma dilinde sıkça kullanıldığı halde anlamının yeterince bilinmemesidir. Araştırmamızda, Câhiliye dönemi Arap şiiri kaynaklarına baş vurarak ş-a'-r kökünün farklı formlardaki kullanımından örnekler yer verdik. Aynı şekilde hadis kaynaklarında da kökün farklı formlarda kullanıldığı tespit edilmiş ve bunlardan örnekler verilmiştir. Çalışmada, kök türevlerinin geçtiği âyetlerin gruplandırılması uygun görülmüştür. Bu yapılırken çoğunluktaki nefy ve temenni edatlı fiillerin bulunduğu âyetlere öncelik verilmiştir. Âyetler gruplandırılırken ayrıca nüzul tertibi de dikkate alınmıştır. Diğer taraftan, âyetlerin sıralamasına geçmeden önce gruptaki âyetlerin Mekki-Medenî sayısı belirtilmiştir. Türevlerin isim olarak geçtiği âyetler de çalışmada nüzul tertibine göre yer almıştır. Kelimenin anlam çerçevesi lügat, terminoloji ve tefsir kaynakları mümkün olduğunca taranarak belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmalarımızda Kur'ânı merkeze alarak yapılmış şu'ur konulu bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmamızın bu alandaki boşluğun giderilmesine katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Ayrıca, âyet meâllerinde tek meâl kaynağına bağlı kalınmış ve bu kaynağa kaynakçada yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Kur'an, Hadis, Tefsir, Şu'ur, Toplum, Kültür.

Atıf Bilgisi: Ulus, Hasan Fehmi. "Kur'ân-ı Kerîm'de Şu'ur ve Ş-a'-r Kökünün Geçtiği Âyetler Üzerine Bir İnceleme". *Marifetname* 10/2 (Aralık 2023), 579-618.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1351028>

Geliş Tarihi	28.08.2023
Kabul Tarihi	12.12.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Hasan Fehmi Ulus)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetmanetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

An Analysis of the Verses in the Qur'an Where the Roots Shu'ur and Ş-a'-r Are Mentioned

Asst. Prof. Hasan Fehmi Ulus | ORCID: 0000-0002-9329-2393 | hasanfehmiulus@klue.edu.tr

Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Kırklareli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jb0e673>

Abstract

This study aims to clarify the word "al-shu'ur", which is a concept originating from the Qur'an, within the framework of its root meaning. Because the word "al-shu'ur" appears in different forms in many verses of the Qur'an and it is used frequently and on various occasions in the individual and social lives of Muslims, and its meaning is not sufficiently known. In our research, we have included some examples of different forms of sh-a'-r root by referring to the sources of Arabic poetry of the Age of Jahiliya. In the same way, different forms of the root have been used in hadith sources and examples of these have been given. In the study, the classification of the verses in which the root derivatives are mentioned was considered appropriate. In the same way, it has been determined that the root is used in different form of hadith source, and examples of these are given. In the study, it was deemed appropriate to group the verses in which root derivatives occur. While doing this, priority was given to the verses containing the prepositional verbs "nefy" and "wish". While grouping the verses, the order of revelation was considered. Also, before proceeding with the order of the verses, the Meccan and Medani number of the verses in the group is stated. The verses in which derivatives are used to as nouns are also included in the study according to the order of revelation. The meaning of the word has been tried to be determined by scanning dictionary, terminology, and commentary sources as much as possible. In our research, we haven't found any study, focusing Qur' an. We believe that our study will fill the gap in this field. Also, verse meanings were based on a single source and mentioned in the bibliography

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, al-Qur'ān, Hadith, Tafsir, al-Shu'ur, Society, Culture.

Citation: Ulus, Hasan Fehmi. "An Analysis of the Verses in the Qur'an Where the Roots Shu'ur and Ş-a'-r Are Mentioned". *Marifetname* 10/2 (December 2023), 579-618.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1351028>

Date of Submission	28.08.2023
Date of Acceptance	12.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Hasan Fehmi Ulus)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetmaneeetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm Arap dilinde nâzil olmuş ilahî bir kitaptır. Beşer hayatını dünya ukbâ ekseninde bütün yönleriyle kucaklayan ve düzenleyen bir kitap olması hasebiyle ana dili Arapça olmayan Müslümanlarca da gönülden benimsenmiş ve indirilişindeki gâyeye uygun olarak hayat düsturu, hidayet rehberi kabul edilmiştir.

Ana dili Arapça olsun veya olmasın, sıcak ilişki ve etkileşim sonucu Kur'ân-ı Kerîm'den pek çok kelime müslümanların yazı ve konuşma kültürüne girmiş ve anlam incelikleri yeterince bilinmediği halde sıkça kullanılır olmuştur. Bu kelimelerden biri de şu'ur kelimesidir. Şu'ur kelimesi, müslümanların hemen her konudaki hassasiyetlerini dile getirmede yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Türkçedeki yazım şekliyle İslamî şuur, millî şuur, vatan şuurı gibi ifade kalıplarıyla kullanılmasının yanı sıra şuurlu, şuursuz gibi müstakil yapılar halinde de kullanılması buna örnek olarak gösterilebilir. Sadece bu perspektiften bakıldığında bile şu'urun insan yapısı ve hayatının derinliklerinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılır kanaatindeyiz.

İnsan, Allah'ın verdiği şu'ur sayesinde kendi halini kontrol etmekte ve çevresinde olup bitenleri kavrayabilmektedir. Şu'ur kaybı veya yokluğu insanın duyarsız, hissetmez hale düşmesi sonucunu doğurduğundan, bu aynı zamanda her türlü tehlikeye açık ve korunmasız duruma düşmesi neticesine yol açmış olacaktır. Çalışmamızda kelimenin geçtiği âyetler incelenirken buna dair örnekler görülecektir. Şu'ur kelimesi üzerinde araştırma yapmayı genel planda gözden kaçan bu yönüyle de önemli bulduk.

Araştırmalarımızda ele aldığımız kapsam ve çerçevede konuya ilişkin bir çalışmaya rastlayamadık. Makalede Arapça menşe'li olan şu'ur kelimesinin anlam çerçevesi ş-a'-r kökünden alınarak incelenmeye

çalışılmış ve anlam yapısının tespiti için Câhiliye dönemi Arap şiirinden başlanarak lügat, terminoloji ve tefsir kaynakları taranmaya gayret edilmiştir. Çalışmamızın şu'ur kelimesi üzerinde yapılacak çalışmalara asgari ölçülerde de olsa katkı sağlayacağını ümit ederiz.

1. Şu'ur (شعور) Kelimesi

1.1. Şu'ur (شعور) Kelimesinin Etimolojik Yapısı ve Lügat

Anlamı

Şu'ur (شعور) kelimesi, Arapçadaki ş-a'-r (ش ع ر) kökünden gelmekte olup, sülâsî mücerred birinci baktan mastardır. Lügatlerde, ş-a'-r kökünün temeldeki anlamının kıl-tüy-saç olduğu ifade edilmektedir.¹ Şu'ur'un bilmek mânasına geldiğini belirten dil âlimleri, bu kelimedeki bilmek mânasının, kelimenin kökündeki kıl-tüy-saç anlamına bağlı olarak dikkat ve duyarlılığa dayanan bilmek olduğunu² ifade ederler. Mütercim Âsım Efendi (öl. 1820) şu'ur'un mânasını "bir nesneyi hoşça fehmedip zekâ ve zihn ve fetânetle mezâyâ ve dakîkasına varıp iyice idrâk eylemek ma'nâsınadır ki 'ilm (علم)'den ahass olur, bundan tanımak ile ta'bîr olunur"³ şeklinde ifade eder. Şu'ur-'ilm farkına da dikkat çekilen bu tarifi,

¹ el-Halil b. Ahmed el-Ferahîdî, *Kiabu'l-'Ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2002), "şa'r", 2/175; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn - Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li't-te'lîf ve'l-enbâ' ve'n-Neşr - ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme, 1964), "şa'r", 1/420; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîtu fi'l-Luğa*, thk. Muhammed Hasen Al Yasîn (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1994), "şa'r", 1/281; Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mücmeli'l-Luğa*, thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultân (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), "şa'r", 2/505; İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Şihâh*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, 1984), "şa'r", 2/698.

² Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, thk. Remzi Munîr Be'albekî (Beyrut: Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, 1987), "şa'r", 1/726; Cevherî, *es-Şihâh*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attar, "şa'r", 2/698; Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail İbn Side, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2000), "şa'r", 1/363; er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredâtu fi garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylanî (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), "şa'r", 262.

³ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîtu Tercümesi*, Hazırlayanlar: Mustafa Koç

Türkçede ifade edilebilecek en uygun ve kapsayıcı tanım olduğunu söylemek mümkündür.

Ş-a'-r kökünden, farklı yapılarda çok sayıda kelime türetilmiştir. Bunlardan tespit edebildiklerimizi şöyle sıralayabiliriz: Zekîce, ustaca, dikkatlice söylenmiş manzum söz (şî'r), sözü ince zekâsıyla ustaca kullanıp manzum halde söyleyen (şa'ir), şairler, Kur'an'da bir sûe adı (şua'râ), bir yıldız adı (şî'râ), kürk, kara sinek, köpek sineği (şa'ra), arpa (şa'îr), kadın şalı, at çulu, beden tüyelerine temas eden iç elbise, parola (şî'âr), bitki (şa'rûr), sık ağaçlı yer (şe'ar), kartal yavruları (şa'ariyyât), küçük salatalık (şu'u'rûra), hactaki ibadetler, dinin emrettiği hususlar (şe'âi'r), çocuk oyuncağı (şe'arîr), hac menâsikinin eda edildiği yer (meş'ar), hac menâsiki yerleri, duyular (meşâ'ir), karşılıklı şiir söyleşen, şairlik taslayan (müteşâi'r), bir şeyi kavrayıcı mahiyette bildirmek (iş'âr), yavrunun ana rahminde tüylenmesi (teşa'ur-istiş'âr) gibi kelimeler ve keşke bilebilseydim (leyte şî'rî), adam şiir söyledi (şe'are er-racülü), adam şairlik tasladı (teşa'are er-recülü) gibi deyimler ş-a'-r (ش ع ر) kökünden türetilmiştir.⁴ Kelimenin köküyle bu kökten gelen kelime ve deyimler arasında açık bir mâna bağının olduğu görülmektedir.

Şu'ur (شعور) kelimesine mâna yakınlığı bulunan bilmek ('ilm - علم), (dery - دري), algılamak (idrak - إدراك), sezgi (ihşâs - إحساس), derinliğine anlayıp kavramak (va'y - وعي) gibi kelimeler vardır.⁵ Askerî

Eyyüp Tanrıverdi (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Ankara 2014), "şa'r", 2/2057.

⁴ İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükrrem, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Aliel-Kebîr vd., (Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.), "şa'r", 4/2273-2278; Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtî*, thk. Mektebetu tahkiki't-türâsî fi Müesseseti'r-Risâle (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005), "şa'r", 817; Muhammed Murtadâ el-Huseyni ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanahi (Kuveyt: Vezaretu'l-i'lam fi'l-Kuveyt, 1993), 12/175-180; Ahmed Muhtâr Omer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âşıra* (Kahire: Âlemu'l-kütüb, 1429/2008), "şa'r", 4/1205.

⁵ Sâhib b. Abbâd, *el-Muhtî fi'l-Luğa*, thk. Muhammed Hasen Al Yasin, 2/185; Ahmed

(öl. 389/999) " *şu'ur*'un, en yakın müteradifi olan 'ilm'den farkının, *şii*rede olduğu gibi ince bir zeka ve derin bir sezgiyle elde edilen bilgi olduğunu"⁶ belirtir. *Şu'ur* kelimesinin zeka, dikkat ve duyular-duygularla elde edilen, inceliklere dayalı bilgi anlamına gelmesi cihetiyle, mâna yakınlığı bulunan kelimelerden farklı bir anlam taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

1.2. *Şu'ur* (شعور) Kelimesinin Türkçedeki Kullanımı ve Türkçe Sözlüklerdeki Anlamı

Arapçadan Türkçe konuşma ve yazı diline girmiş olan *şu'ur* kelimesi, Türkçe-Osmanlıca sözlüklerde anlama, anlayış, fehm, idrak⁷, duyma, hissetme, anlama, bilme⁸, bilinç,⁹ mânalarında açıklanmaktadır. Aynı sözlüklerde *şuuru* yok, *muhtellu's-şu'ur*, *bî şuur*, *şuursuz* gibi Türkçedeki ifade kalıplarından örnekler de verilir. Kelime, harf devrimi öncesi lügatlerde yazım ve telaffuz yapısını korurken, sonraki dönemden bugüne *şuur* şeklinde yazılıp telaffuz edildiği bilinmektedir. Buna göre, kelimenin Türkçedeki kullanımında, Arapçadaki kullanım yapısı ve anlamından tamamen kopmadığı görülmektedir.

1.3. *Şu'ur* (شعور) Kelimesinin Kur'ân Terminolojisindeki Anlamı

Kaynaklarda, *şu'ur* (شعور) kelimesinin lügat-ıstılah ayırımına gidilmeden kök anlamı ekseninde birbirine yakın mânalarda açıklandığını görüyoruz. Bunlar arasında öncelikle, *ş-a'-r* kökünün temelde, hayvan

Muhtâr Omer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âşıra*, "şa'r", 4/1207, 4/2469.

⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, 1997), "şa'r", 81.

⁷ Samî, Şemseddin, "*Şu'ur*" *Kamus-ı Türki*, Dersaadet 1317/1899, Tıpkıbs. (İstanbul: Çağrı yayınları,1978), 779.

⁸ Naci, Muallim, "*Şu'ur*" *Lüğat-ı Naci*, nşr. Kirkor, y.y., b.y, ts. Tıpkıbs. Çağrı Yayınları (İstanbul 1978), 500.

⁹ Eren, Hasan vd., "*Şuur*" *Türkçe Sözlük*, A-J, Yeni baskı (Anakara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), 1/1392.

derisinin dış yüzeyindeki kıl, tüy veya arpa sapındaki zarif tane tomurcukları gibi, bir şeyin ana yapısında ortaya çıkan o şeyden kaynaklı veya onunla ilgili ince, hassas şey mânasına geldiği, kökten gelen şu'ur kelimesinin de ancak birlikte kullanıldığı sıfat ve ek kelimelerle bütüncül bir mâna kazanacağı, aksi halde ince idrak, algı anlamında kalacağı¹⁰ görüşünü zikretmemiz yerinde olacaktır. Kaynaklarda, mutlak olarak kullanılması halinde şu'ur'un "bir şeyi his düzeyinde bilmek"¹¹, "bir şeyle ilgili veriye dayanmayan algı, hiss-i zahirle idrak"¹², "bilmenin ince, latif bir türü"¹³, "hissetmek, bilmek, kavramak"¹⁴ gibi mânalara geldiği ifade edilir. Şu'ur'un diğer bazı tarifleri "ispatsız algı, kontrolsüz idrak"¹⁵, "bir eğilim ve akımı yansıtan duygusal tavır, duruş; kişinin kendini, hal ve davranışlarını doğrudan anlayıp kavraması"¹⁶, "bilginin başlangıçtaki hissedilir hali; bilginin netlik kazanmadan önceki başlangıç durumu"¹⁷ şeklindedir.

Başka bir görüşte, örnek ifade kalıplarıyla şu'ur için "onun mutlaka döneceğine dair içimde bir his (şu'ur) var ifadesinde olduğu gibi

¹⁰ Hasen el-Mustafavî, *et-Taḥkîk fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Tahran – İran: Merkezü Neşri Âsâri'l-Allâme el-Mustafavî, 1385/1965), "şa'r", 6/89-90.

¹¹ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Omer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an ḥaḳâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-Eḳâvil fî vucûhi't-Te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvad (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998), 1/175; Seyyid Şerif el-Cürânî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Sddîk el-Miñşâvî (Kahire: Dâru'l-fazile, ts.), "şa'r", 33.

¹² Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu İşṭilâhâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, müraca: Refîk el-Acem, thk. Ali Dehruç vd. (Beirut: Mektebetü Lubnan Naşîrûn, 1996), "şa'r", 1/1033.

¹³ Muhammed Hasen Hasen Cebel, *Mucemu'l-iştikâki'l-muassıl li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü'l-adab, 2010), "şa'r", 2/1145.

¹⁴ Muhammed Bâsim Mikati vd., *el-Ḳuṭûf min Luḡati'l-Kur'ân: Mu'cemu'l-Elfâz ve't-Terâkîb el-Luḡaviyye mine'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beirut: Mektebetü Lübnan Nâşîrûn, 2007), "şa'r", 279.

¹⁵ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısrî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), "şa'r", 537.

¹⁶ Mecmûa mine'l-muellifin, *Mu'cemu muştalahâti'l-'ulûmi's-şer'iyye* (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-vataniyye, 1439/2017), "şa'r", 2/967.

¹⁷ Abdurraûf b. el-Munâvî, *et-Tevkîf 'alâ muhimmâti't-teâ'rîf*, thk. Abdulhamid Sâlih Hamdân (Kahire: Âlemü'l-kütüb, 1410/1990), "şa'r", 205.

sezgi, delilsiz algı, idrak anlamına gelir. Şu'ur anlamında sorumluluk duygusu, ortak şu'ur, dayanışma şu'uru gibi ifadeler de bu esasa dayanır¹⁸ denilmektedir. İslam toplumlarında kullanılan İslami şuur, milli şu'ur, vatan şu'uru gibi ifadeler de bu kapsama giren tabirlerdir. Şu'ur kelimesinin terminolojideki tanımlarına bakıldığında, hepsinin kelimenin kök anlamı ekseninde birbirine çok yakın ve birbirini tamamlar mahiyette tanımlar olduğu görülür. Buna göre, kelimeyi tek bir tanım yerine bu tanımlar çerçevesinde anlayıp değerlendirmenin daha isabetli olacağı görüşümüzü belirtmek isteriz. Ayrıca, şu'ur kelimesinin belli bir konuda kavram olarak değerlendirilebilmesi için önüne sıfat veya ek kelime alması gerekmektedir. Kavramsal anlamını ise ilave edilen sıfat veya ek kelime belirlemektedir.¹⁹

Bilgi- şu'ur ilişkisinin ele alındığı bir incelemede, kâinattaki her şeyin şu'ura dahil ve şu'urun unsurları olduğu; şu'urun içi, şu'urun dışı diye bir ayırım yapılamayacağı, içinde bulunulan âlemi kavramaktan ibaret olan şu'urun ilim verilerine indirilmesi imkânsız bir güç olduğu belirtilerek, “kısaca: şuur, ilimler üstü, insana ve insanla alemin münasebetlerine ait ilk temel olarak duruyor. İlimler ve genellikle bütün bilgiler ona dayanarak kuruluyor”²⁰ denilmektedir. Buradaki açıklamanın, içerdiği farklı yaklaşımla bundan önceki tanımlara katkı sağlayıcı mahiyette olduğunu söylemek mümkündür.

2. Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Ş-a'-r Kökünün Kullanımı

Ş-a'-r (ش ع ر) kökünden gelen kelimelerin Câhiliye dönemi Arap şiirinde de kullanıldığını görmekteyiz. Ezd kabilesinden olan Câhiliye şairi

¹⁸ Ahmed Muhtâr Omer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âşıra*, “şa'r”, 4/1207.

¹⁹ Mustafavî, *et-Taḥkîk fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, “şa'r”, 6/89.

²⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1972), 51, 52.

eş-Şenferâ (öl. 70/554), uğradığı bir hakaret yüzünden üzüntüsünü dile getirdiği şiirinde “ah, keşke bilseydim (elâ leyte şî'rî)” ifadesiyle bu kökten gelen şî'rî kelimesini kullanmıştır.²¹ Abs kabilesine mensup Câhiliye şairi Antere b. Şeddâd, (öl. 22/600), şairlerin zeka kıvraklığını övdüğü bir şiirinde şairler (eş-şu'arâ) kelimesini, aile efradının endamını överken de yine aynı kökten gelen gür saçlar (eş-şa'aratü'l-muş'a'ara) terkiibini kullanmıştır.²² Süleym kabilesine mensup Muhadram şairlerden Abbas b. Mirdâs (öl. 18/639) da Hz. Peygamber'i övdüğü şiirinde beden tüylerine temas eden elbise (eş-şî'âr) kelimesini dostluk mânasında kullanmıştır.²³ Verilen örneklerden, ş-a'-r kökü ve türevlerinin anlamlarında Kur'ân'ın inişinden sonra da değişme veya başkalaşma olmadığı görülmektedir.

3. Kur'ân'da Ş-a'-r (شعر) Kökünden Gelen Kelimeler

Kur'ân-ı Kerim'de ş-a'-r kökünden türemiş kelimeler, yirmi dokuzu Mekkî, on biri Medenî olmak üzere kırk âyette geçmektedir.²⁴ Bu kelimelerden on beşi lâ (لا) nefy-i istikbal, altısı mâ (ما) nefy-i hal edatı olarak sülâsî mücerred birinci babtan fiili muzari cemi' müzekker gâib, üçü lâ (لا) nefy-i istikbal edatı, biri lev (لو) temenni edatı olarak fiili muzari cemi' müzekker muhatap sîgalarında gelmiştir. Diğer kelimelerden biri mâ (ما) istifham edatı, biri lâ (لا) nehy edatıyla if'âl babından emr-i gâib müfred müzekker sîgasıyla; biri eş'âr (أشعار), biri şî'r (شعر), dördü şa'ir (شاعر), biri şu'arâ (شعراء), biri şî'râ (شعرى), dördü şe'âir (شعائر), biri meş'ar (مشعر) formunda geçmektedir.

²¹ eş-Şenferâ el-Ezdi, *Dîvânu's-Şenferâ ve Yelîhi Dîvânu's-Suleyk b. es-Suleke ve Dîvanu 'Amr b. Burâk*, nşr. Talal Harb (Beyrut: Dâru Sâdır, 1996), 68.

²² Antere b. Şeddâd el-Absî, *Dîvânu 'Antere*, şrh. el-Hatîbu't-Tebrîzî, thk. Mecîd Tarad (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 147, 225.

²³ Abbas b. Mirdâs es-Selemî, *Dîvânu'l-'Abbas b. Mirdâs es-Selemî*, nşr. Yahya el-Cebbûrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991), 84.

²⁴ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzî'l-Şur'âni'l-Kerim* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsî'l-Arabî, ts.), 383-384.

3.1. Kur'ân'da Ş-a'-r (شَعْر) Kökünden Gelen Kelimelerin Yer Aldığı Âyetler

Âyetleri, Ş-a'-r kökünden gelen kelimelerin gâib-muhatap, nefy ve temenni edatlı hallerini dikkate alarak nüzul tertibi ve formlarına göre gruplandırmanın mâna bütünlüğü sağlamak açısından uygun olacağını düşünmekteyiz. Başlarına aynı edatları alan aynı formdaki kelimeleri, âyetlerdeki farklı bağlamları içinde ele alıp değerlendirmenin anlam bütünlüğü bakımından daha isabetli bir sonuca ulaştıracağı kanaatini taşımaktayız.

3.2. Mâ yeş'urun (مَا يَشْعُرُونَ) Lafzının Yer Aldığı Âyetler:

Fiil-i muzâri nefy-i hal cemi' müzekker gaib formunda gelen bu lafız Kur'ân-ı Kerîm'de dördü Mekkî, ikisi Medenî olmak üzere altı âyette geçmektedir. Âyetler nüzul tertibine göre²⁵ şöyledir:

1) *"De ki: Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilmezler, ancak Allah bilir. Onlar öldükten sonra ne zaman dirileceklerinin de farkında değildirlir."*²⁶ Müşriklerin Hz. Peygamber'e kıyametin ne zaman kopacağını sormaları üzerine nazil olduğu belirtilen²⁷ âyetteki وَمَا يَشْعُرُونَ lafzının yerde ve göktekilere sıfat olarak geldiği, buna göre söz konusu kişilerin gayb dahil, çok önemli bir husus olan öldükten sonraki dirilme vaktine dair bir duyarlılık ve farkındalığa da sahip olmadıkları²⁸ ifade

²⁵ Abdurrahman Hasen Habenneke el-Meydânî, *Ḳavâ'idu't-Tedebburî'l-Emsel* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, t.y.), 180, 181, 183.

²⁶ وَمَا يَشْعُرُونَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ Kur'an Yolu (Erişim 1 Ocak 2022), en-Neml, 27/65.

²⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an te'vîl-i 'Âyi'l-Ḳur'ân*. Thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 2001), 18/105; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud el-Beğavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru tayyibe, 1412), 7/73.

²⁸ Muhammed er-Râzî Fahreddîn b. Allâme Ziyâeddîn Omer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-fikr, 1401/1981), 24/211; Şehabeddin Mahmud el-Âlûsî,

edilmektedir.

2) *"Onlar başkalarını ondan (Kur'an'dan) alıkoyarlar, hem de kendileri ondan uzak kalırlar. Onlar farkına varmaksızın, ancak kendilerini helak ediyorlar."*²⁹ Müfessirlere göre âyetteki وَمَا يَشْعُرُونَ lafzıyla, hayvanlarda bile bulunan hissetme melekelerini bütünüyle kaybettikleri, o yüzden olanların farkına varamadıkları, dolayısıyla bu lafzın en el ileri derecede kötüleme manasına geldiği ifade edilmektedir.³⁰ Bunların kimler olduğu ve âyetin sebep-i nüzulüyle ilgili farklı rivayetler zikredilmektedir.³¹ Âyetin ağırlıklı olarak, Hz. Peygamber'i müşriklere karşı koruyan, ama söylediklerini tasdik etmeyen amcası Ebû Tâlib hakkında nâzil olduğu görüşü öne çıkarken³² Râzî (öl. 606/1210), Hz. Peygamber'i koruma çabasının sebep-i helak olamayacağını, âyette kastedilenlerin Hz. Peygamber'in nübüvvetine set çekmeye çalışanlar olduğunu³³ ifade eder.

3) *"İşte böyle, her memlekette günahkarları, oranın ileri gelenleri kıldık ki, oralarda hilekarlık etsinler. Halbuki onlar hilekarlığı ancak kendilerine yaparlar. Ama farkında olmuyorlar."*³⁴ Müfessirlere göre âyette, ilahî hikmet gereği Mekke'nin ileri gelenleri haline getirilen ve

Rûhu'l-Ma'ânî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 8/183.

²⁹ el-En'am, 6/26. وَمَا يَشْعُرُونَ عَنْهُ وَيُنْزُونَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

³⁰ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422/2001), 3/340.

³¹ bk. Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke & Riyad: Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, 1997), 5/1277.

³² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şahâta (Beyrut: Dâru't-tarîhi'l-Arabî, 1423/2002), 1/556.

³³ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 12/199.

³⁴ el-En'am, 6/123. وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا مُّجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

şer eylemleriyle aslında kendilerine zarar veren, ama bunu fark edemeyen müşrik seçkinler grubundan söz edilmektedir.³⁵ Bir yoruma göre, Allah onları hîlekarlık etsinler diye güç ve imkân sahibi yapmamış, ancak onlar kendilerine verilen güç ve imkânı bu yolda kullanmıştır³⁶ Bazı müfessirler, bu hîlekar cephenin Mekke yollarına dörder kişilik gruplar yerleştirdikleri, bu kişilerin onlardan aldıkları talimatla; bu adam bir şair, kahin³⁷, sihirbaz, yalancı diyerek insanların Hz. Peygamber'e iman etmesini engellemeye çalıştıkları görüşündedir.³⁸ Bu görüşün devamında, âyetteki *لَا* istisna edatının *وَمَا يَشْعُرُونَ* lafzının zamirine hal düşen *وَمَا يَشْعُرُونَ* cümlesinden hemen önce gelmesi, onların Şu'urlarını tamamen kaybettikleri³⁹ şeklinde yorumlanır.

4) "*Onlar, diri olmayan cansız varlıklardır. Ne zaman dirileceklerinin de şuuruna varamazlar.*"⁴⁰ Âyetin iki türlü tefsir edildiğini görüyoruz. Birincisine göre, Kureyş müşrikleri hakkında nâzil olan âyette müşriklerin akıllı, duygulu olduklarını ve kendilerine şefaate edeceklerini söyledikleri ruhsuz putların ne zaman diriltileceklerine dair bir hislerinin olamayacağı veya kendilerinin bu hususta böyle bir Şu'ur

³⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mucâhid*, thk. Muhammed Abdusselam Ebu'n-Nil (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-İslami el-Hadişe, 1989), 137; Beğavî, *Ma'alimu't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd., 6/426; Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Omer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Mahmûd Ahmed el-Atraş (Beyrut: Dâru'r- Reşîd Müessesetü'l-İman, 2000), 3/185.

³⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, thk. Ertuğrul Boynukalın (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 5/206.

³⁷ Ebû'l-Ferec Cemaeddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr* (Beyrut - Dimaşk: Mektebetü'l-İslâmî, 1984), 3/125.

³⁸ Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân, el-Endelusî. *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd -Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 4/217.

³⁹ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvad, 4/218.

⁴⁰ *أَمْوَاطٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانٌ يُبْعَثُونَ* en-Nahl, 16/21.

dan yoksun oldukları ifade edilmektedir.⁴¹ İkinci yoruma göre, burada kastedilenler taptıkları putlardır. Müşrikler putların akıllı, duygulu olduklarını ve kendilerine şefaata edeceklerini söyledikleri için, âyette onlardan bahsedilirken insanlardan bahsediliyormuş gibi bir üslup kullanılmıştır.⁴²

5) "Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir."⁴³ Müfessirler buradaki "sadece kendilerini aldatırlar" ifadesini, sapkın eylemlerinin sonuçları itibarıyla kendilerini aldatmış olurlar şeklinde yorumlar.⁴⁴ İbn Abbas'a (öl. 68/687-88) göre bu âyet, müminlerle karşılaştıklarında; bizler de iman ve şehadet ederiz ki, adamınız doğruları söylüyor diyen, ama başka ortamlarda tersini söyleyen Abdullah b. Übeyy, Muattib b. Kuşeyr ve el-Ced b. el-Kays gibi münafıklar hakkında nâzil olmuştur.⁴⁵ Bazı müfessirlere göre âyette, akılları sıra Allah'ı aldattıklarını sanan münafıkların, böyle bir zandan doğacak vebalin ahirette karşılığın çıkacağını anlayacak his ve zekadan yoksun oldukları bildirilmektedir.⁴⁶ Başka bir yoruma göre farkında olmadıkları şeyin İbn Abbas'a göre, yalanlarına Allah'ın Peygamber'ini vâkıf kılması, İbn Zeyd'e (öl. 102/721) göre içlerinde gizledikleri küfür olduğu ifade edilir.⁴⁷ يُخَادِعُونَ لَفْزِیْنِیْنِ زَمِیْرِنِیْنِ وَ مَا یَشْعُرُونَ cümlesinin, uzun süre dalalette

⁴¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vil-i 'Âyi'l-Kur'an*, 14/197; Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Masum Vanlıoğlu, 8/93.

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*.Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006), 12/309.

⁴³ el-Bakara, 2/9. يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

⁴⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vil-i 'Âyi'l-Kur'an*, 1/283.

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 1/29.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, 1/36; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, 1/299.

⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 1/31.

kalmış olmaları sebebiyle his ve idrakten tamamen yoksun düştükleri manasına geldiği belirtilir.⁴⁸ Âyetteki وَمَا يَشْعُرُونَ lafzının hayvanlarda bile var olan hissetme yetisini kaybetmiş oldukları mânasına gelmesi cihetiyle لَا يَعْلَمُونَ lafzından daha etkili bir kötüleme ifadesi olduğu belirtilmektedir.⁴⁹ Bazı müfessirlere göre onların hissetmedikleri şey, yaptıklarıyla âhirette yüzleşecekleri veya yalanlarını ve içlerindeki küfrü Allah'ın Peygamber'ine bildirmiş olmasıdır.⁵⁰

6) "Kitap ehlinden bir grup sizi saptırabilmeyi çok arzu etti. Oysa sadece kendilerini saptırıyorlar, fakat farkına varmıyorlar."⁵¹ Tefsirlerde âyetin, Benî Nadir, Kurayza ve Kaynukâ kabilelerine mensup yahudilerin Muâz b. Cebel (öl. 17/638), Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656) ve Ammâr b. Yâsir'i (öl. 37/657) kendi dinlerine davet etmeleri üzerine nâzil olduğu belirtilir.⁵² Âyet, yahudi grubun bu girişimleriyle söz konusu müminleri değil, ancak kendilerini saptırabilecekleri veya onları kendi küfür hallerine çekemeyeceklerini anlayacak his ve idrakten yoksun oldukları⁵³ şeklinde yorumlanmaktadır.

Mâ (ما) nefy-i hal edatı cümlede ismin başına geldiğinde Leyse (ليس) işlevini görerek ref' ve nasb etmekte, fiil başına geldiğinde ise Lâ (

⁴⁸ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallak, Mahmud Ahmed el-Atraş, 1/46; Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdi, *İrşâdu'l-'Akli's-Selim ilâ Mezâye'l-Kitabi'l-Kerîm*. thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ' (Riyad: Mektebetü'r-Riyadî'l-hadîse, ts.), 1/73.

⁴⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, thk. Nûra bint Abdulaziz el-Versân (Riyad: Câmiatu İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye-İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, 1430), 2/143.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, 1/36.

⁵¹ وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ Al-i İmrân, 3/69.

⁵² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şahâta, 1/283; Beğavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd., 2/53; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/167.

⁵³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vil-i 'Âyi'l-Kur'an*, 5/490; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hağâiki't-Tenzil ve 'uyûni'l-Ekâvil fi vucûhi't-Te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvad, 1/568.

لا) mânasında şimdiki hali olumsuzlaştırmaktadır.⁵⁴ Âyetlerdeki يشعرون fiilinin başına gelen mâ (ما) nefy-i hal edatı söz konusu kişilerin içinde buldukları halin şuurunda olamadıklarını ifade etmiş olmaktadır.

3.3. Lâ yeş'urun (لا يشعرون) Lafzının Yer Aldığı Âyetler

Fiil-i muzari nefy-i istikbal cemi' müzekker gaib vezninde gelen ve âyet sonlarında yer alan bu lafız Kur'ân-ı Kerim'de onu Mekkî, biri Medenî olmak üzere on beş âyette geçmektedir. Nüzul tertibine göre⁵⁵ sıraladığımız âyetler şöyledir:

1) *"Sonra kötülüğün (sıkıntı ve darlığın) yerine iyiliği (bolluk ve genişliği) getirdik. Nihayet çoğaldılar ve (nankörlük edip) : Atalarımız da darlığa uğramış ve bolluğa kavuşmuşlardı, dediler. Biz de farkında değillerken onları ansızın yakaladık."*⁵⁶ Müşriklere uyarı mahiyetindeki âyet, bir önceki âyetin devamı niteliğindedir. Müfessirlere göre âyetlerde, her peygamberin kavminde darlık-bolluk evrelerinin yaşandığı, ama insanların bu değişkenliği ilahi irade ve tasarrufa değil de zamanın akışına bağlı olağan gelişmelere yordukları, buna da zekâ, duygu ve basiret körlüklerinin sebebiyet verdiği ve sonunda ansızın azaba yakalandıkları⁵⁷ ifade edilmektedir.

Müfessirler, bu ve benzeri âyetlerin Kureyş müşrikleriyle birlikte bütün ümmete ikaz ve aynı hatalara düşülmemesi için uyarı maksadı

⁵⁴ Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Dâru't-türâs, Kahire 1404/1984), 1172.

⁵⁵ Meydânî, *Qavâ'idu't-Tedebburi'l-Emsel*, 179, 180, 181, 182, 183.

⁵⁶ *el-A'raf*, 7/95. *لَمْ يَدْرَأُوا مَكَانَ السَّبِيَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ.*

⁵⁷ İbn Atıyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, 4/7; İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ İsmail b. Kesîr ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. (Kahire - Cize:Müessesetü Kurtuba, 1421/2000), 6/352; Ebussuûd, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Abdulkadir Ahmed Ata, 2/379.

taşıdığını ifade ederler.⁵⁸ Âyette *وَهُمْ لَا يَسْعُرُونَ* değil de *وَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ* ifadesinin kullanılması bilme, anlama bir yana, hayvanlarda bile var olan hissetme yetilerini kaybetmiş olmalarına işaretle en ileri derecede kötüleme anlamına geldiği⁵⁹ ifade edilmektedir.

2) "*O azap farkında olmadan kendilerine ansızın geliverir.*"⁶⁰ Âyetteki azabın ansızın gelmesi ifadesi, onlara azabın gelişini önceden hissetme, fark etme fırsatı vermeyecektir⁶¹ mânasında yorumlanmaktadır.

3) "*Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca; ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler, dedi.*"⁶² Hz. Süleyman'ın cinler, insanlar ve kuşlardan oluşan ordusuyla çıktığı seferde geçen olayda, güzergâh üzerinde bulunan vadideki karıncaların başı, sorumluluk hissiyle tebaasını ezilme tehlikesine karşı uyarıyor. Peygamber olduğunu bildiği Hz. Süleyman'ın, ordusuyla onları kasten değil de farkına varmadan ezmiş olabileceğini söylüyor.⁶³ Tefsirlerde, İbn Abbas'ın görüşüne atfen, karıncanın bu uyarısını Hz. Süleyman'ın kulağına rüzgârın getirdiği veya karıncalar arasındaki bu endişeye Allah Teâlâ'nın Hz. Süleyman'ı herhangi bir şekilde vâkıf kıldığı⁶⁴ belirtiliyor.

4) "*Onlar bir tuzak kurdular. Farkında değillerken Allah da bir*

⁵⁸ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, thk. Nûra bint Abdulaziz el-Versân, 9/248; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye li'n-neşr, 1984), 9/16.

⁵⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 1

⁶⁰ *eş-Şuara*, 26/202.

⁶¹ Abdurrahman b. Nâsır es-Sa'dî, *Teysîrü'l-Kerîmi'r-Rahmân fî tefsîri kelâmi'l-Mennân* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2005), 653.

⁶² *حَتَّىٰ إِذَا اتَّوَا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٌ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَسْعُرُونَ.* en-Neml, 27/18.

⁶³ Beğavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd., 6/150; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, 6/162.

⁶⁴ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, thk. Nura bint Abdulaziz el-Versan, 17/1; Matürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, 10/368.

tuzak kurdu." ⁶⁵ Âyetten önceki âyetlerde anlatıldığı üzere, Semûd kavminden dokuz kişilik bir bozguncu çete, ant içerek yaptıkları plana göre Sâlih Peygamber'i ve aile efradını bir baskınla öldürecekler ve bu toplu cinayetten sorumlu tutulmaları halinde bu olayla ilgilerinin olmadığını söyleyeceklerdi. Âyette, Allah Teâlâ'nın bir karşı planla onların planlarını önceden fark edemeyecekleri şekilde yok ettiği belirtilmektedir. Tefsirlerde, kavmin ileri gelenlerinden oluşan bu şer çetesinin melekler eliyle nasıl helak edildikleri farklı rivayetler halinde yer alır. ⁶⁶ Bir yorumda, Allah Teâlâ'nın onları helak etme planını, onların Sâlih Peygamber'i ve ailesini öldürme planlarına dahil etmesiyle bu karşı planı sezmemelerinin önüne geçildiği ⁶⁷ ifade edilir.

5) "*Firavunun karısı: Bana da sana da göz aydınlığı (bir çocuk)! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniz dedi. Oysaki onlar (olacak şeylerin) farkında değillerdi.*" ⁶⁸ Bu âyetteki, farkında değillerdi mânasında alınan لَا يَشْعُرُونَ lafzı bir yoruma göre, yaptıkları yüzünden şuurlarını tamamen kaybetmiş insanlar anlamına gelmektedir. ⁶⁹ Müfessirlere göre, ilahi emirle annesi tarafından kutu içinde nehire bırakılan bebek Mûsâ'nın nehirden alınarak firavun'un sarayına getirilmesiyle karısının firavuna söylediği sözü nakleden âyette geçen لَا يَشْعُرُونَ lafzıyla, aslında firavunun sebep-i helaki olacak düşmanını bağırklarına bastıklarının sezememiş, anlayamamış oldukları ifade edilmektedir. ⁷⁰

⁶⁵ en-Neml, 27/50. وَمَكْرُؤًا مَكَرًا مَكَرًا وَمَكْرُؤًا مَكَرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ.

⁶⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vil-i 'Âyi'l-Kur'ân*, 18/63;

⁶⁷ Buhaneddîn Ebü'l-Hasen İbrahim b. Omer el-Bikâî, *Naẓmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver* (Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslami, 1984), 14/178.

⁶⁸ el-Kasas, 28/9. وَقَالَتْ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَئِكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَلَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ.

⁶⁹ Bikâî, *Naẓmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, 14/247.

⁷⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şahâta,

6) "*Annesi, Musa'nın kız kardeşine; onu takip et dedi. O da Musa'yı onlar farkına varmadan uzaktan gözledi.*"⁷¹ Annesi bebek Mûsâ'yı nehire bırakınca akıbetinden emin olmak için, kızından kardeşini uzaktan izlemesini istemiş, o da bunu yapmış, hatta Katâde'ye (öl. 117/735) göre uzaktan ilgisiz bir şeye bakıyormuş gibi yapıp firavun ailesi ve diğerlerinin aralarındaki kardeşlik bağını sezmelerine fırsat vermemiştir.⁷²

7) "*Yusuf'u götürüp kuyunun dibine bırakmaya karar verdikleri zaman biz de ona; andolsun, (senin Yusuf olduğunun) farkında değillerken onların bu işlerini sen kendilerine haber vereceksin diye vahyettik.*"⁷³ Tefsirlerde, âyette لَا يَشْعُرُونَ lafzıyla ifade edilen farkına varamadıkları şeyin İbn Abbas, el-Hasen (öl. 50/670) ve İbn Cüreyc'e (öl. 150/767) göre Mısır'da bir araya geldiklerinde, kendisine vaktiyle yapılanları anlatanın Yûsuf olduğunu anlayamamaları, Mücâhid (ö. 102/721) ve Katâde'ye göre kuyuda Yûsuf'a vahyin geldiğini fark edememeleri olduğu belirtilir.⁷⁴ Bir yoruma göre, buradaki vahiy nübüvvet vahyi veya kuyudan kurtulacağı ya da ileride kendisine saltanat verileceği müjdesi manalarına gelmektedir.⁷⁵

8) "*Yoksa Allah tarafından kendilerinin kuşatacak bir azabın gelmeyeceğinden veya onlar farkında olmadan kıyametin ansızın gelip çatmayacağından emin mi oldular?*"⁷⁶ Müfessirlere göre, burada

3/337.

⁷¹ وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ قَبَضَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ. el-Kasas, 28/11.

⁷² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'an*, 18/174; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 10/445.

⁷³ يٰٓيٰٓسُفُوفُ فُلْمَا دَهَبُوا بِهِ وَآجَمَعُوا اَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابِ بَنِي الْاَجْنِبِ وَآوَحَيْنَا اِلَيْهِ لِنُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ. Yusuf, 12/15.

⁷⁴ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, thk. Nura bint Abdulaziz el-Versân, 12/42.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, thk. Hatice Boynukalın, 7/282.

⁷⁶ اَفَا مَنُوا اَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ اللّٰهِ اَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ. Yusuf, 12/107.

müşriklerin kastedildiği, sınırsız bir güven ve gaflet içinde olmaları yüzünden ansızın bastıran kıyametin gelişini hiçbir şekilde sezip anlayamadıkları⁷⁷ ifade edilir.

9) " *Onlardan öncekiler de yalanladılar ve azap kendilerine farkına varamadıkları bir yerden geldi.*"⁷⁸ Farkına varamadıkları yerden ifadesi; hiç beklemedikleri yerden⁷⁹, veya güvende olduklarını düşündükleri bir anda manalarına alınmaktadır.⁸⁰

10) " *Onlar (bu tavırlarıyla) ancak, kıyamet gününün kendilerine ansızın gelmesini beklemektedirler, halbuki bunun farkında değillerdir.*"

⁸¹ Müfessirlere göre âyette, öncesindeki âyetlerle bağlamından anlaşılacağı üzere, Hz. İsa hakkında birbirinden farklı sapkın görüşler ileri süren yahudi ve hıristiyan veya hıristiyan gruplardan söz edilmektedir.⁸² Bir görüşte de âyetteki بَعَثَ lafzı, onların kıyametin kopmasıyla ilgili zaten sezgi ve bilgilerinin olmadığına işaret ettiği halde, ardından hal olarak gelen وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ cümlesinin bu mânayı te'kit ettiği ve bu konuda en ufak bir şuurlarının bulunmadığını ortaya koyduğu⁸³ yorumu yapılmaktadır.

11) " *Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı. Allah'ın azabı binalarını, temelinden gelip yıktı da tavanları başlarına çöktüverdi ve azap kendilerine fark edemedikleri yerden geldi.*"⁸⁴ Kureyş müşriklerine ders verilmek istenen âyetteki "öncekiler" ifadesiyle kimlerin kastedildiği ve

⁷⁷ Bikâî, *Naẓmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, 10/240.

⁷⁸ ez-Zümer, 39/25. كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاتَّيَبَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ.

⁷⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vil-i 'Âyi'l-Kur'ân*, 20/195; Ebusuûd, *İrşâdu'l-'Akli's Selîm ilâ Mezaye'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Abdulkadir Ahmed Ata, 4/611.

⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 7/178.

⁸¹ ez-Zuhruf, 43/66. هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ.

⁸² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vil-i 'Âyi'l-Kur'ân*, 20/639.

⁸³ Bikâî, *Naẓmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, 17/476; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 25/251.

⁸⁴ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَآتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ. en-Nahl, 16/26.

olayın nasıl vuku bulduğu hususunda tefsirlerde farklı rivayetler zikredilir.⁸⁵ Bazı müfessirler de bunun, güvende olduklarını sandıkları bir ortamda⁸⁶ hiç anlayamadıkları bir yerden gelen topyekun bir azapla tamamen helak edildikleri anlamında temsili anlatım olduğu görüşündedir.⁸⁷ Farklı yorumlardan çıkan ortak mâna; bir görüşte de belirtildiği gibi, “öncekilerle” kastedilenlerin Allah yolunda olanlara zarar vermek isteyen batıl taraftarlarının olduğudur.⁸⁸

12) *"Kötü işler yapmak için tuzak kuranlar, Allah'ın kendilerini yere geçirmesinden veya (ansızın) bilemeyecekleri bir yerden kendilerine azap gelmesinden emin mi oldular?"*⁸⁹ İbn Abbas'a göre “âyette kastedilenler, insanların iman etmesine engel olmaya çalışan Mekke ve çevresindeki müşrikler olup, önceden kestiremedikleri azap noktası da Bedir hezimetleridir”⁹⁰ Bir yoruma göre de وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ifadesi kendini bırakmışlık, boş vermişlik hali manasında kullanılmıştır.⁹¹

13) *"Kendilerine bol bol verdiğimiz mal ve evlatla onların iyiliğine koştuğumuzu mu sanıyorlar? Hayır, onlar farkına varmıyorlar."*⁹² Mâverdî'ye (öl. 450/1058) göre, kendilerini mal ve evlatça üstün gören bu kişilerin farkına varamadıkları şey, bu durumun kendilerine bir süre tanıma veya imtihan olduğu hususudur.⁹³ Başka bir yoruma göre,

⁸⁵ bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'an*, 14/96-97;

⁸⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, 4/441.

⁸⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru Ġarîbi'l-Kur'an*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978), 242.

⁸⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ġayb*, 20/19-20.

⁸⁹ أَقَامِينَ الَّذِينَ مَكْرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يُخَسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ. en-Nahl, 16/45.

⁹⁰ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîṭ*, thk. Nura bint Abdulazîz el-Versân, 13/68-69.

⁹¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 14/165.

⁹² نَسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ. el-Mü'minun, 23/55, 56.

⁹³ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, thk. Esseyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahim (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 4/58.

yaşadıkları bolluğun zannettikleri gibi kendi hayırlarına olmadığı, ama zekâ ve duyarlılıklarını kaybetmeleri yüzünden bunu anlayamadıkları manasına gelmektedir.⁹⁴

14) *"Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar. (Hikmet gereği) belirlenmiş bir süre olmasaydı, azap onlara mutlaka gelirdi. Onlar farkında değillerken kendilerine ansızın elbette gelecektir."*⁹⁵ Âyetin, Nadr b. Haris'in "O halde gökten üzerimize taş yağdır!" (el-Enfâl, 8/32) demesi üzerine nâzil olduğu⁹⁶ zikredilir. Nasıl geleceği fark edilemeyecek azap için belirlenen süreden kasdın Saîd b. Cübeyr'e (öl. 94/713 göre kıyamet günü, Katâde'ye göre ölüme kadarki hayat süresi ile yeniden dirilişe kadar ölümden geçen süre, Yahya b. Sellâm'e (öl. 200/815) göre nefha-i ulâ olduğu⁹⁷ belirtilir.

15) *"İyi bilsinler ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir."*⁹⁸ Müfessirlere göre, münafıklar hakkında nâzil olan âyette, onların ıslahçı oldukları yolundaki sözleri yalanlanmakta ve şuarsuzlukları sebebiyle ne halde olduklarını anlayamadıkları bildirilmektedir.⁹⁹ Başka bir görüşte, farkında olmadıkları şey, Allah'ın onların müfsit niyet ve eylemlerini Peygamber'ine bildirmiş olması veya yaptıklarının ıslah değil ifsat olduğunu fark edememeleri olarak yorumlanır.¹⁰⁰ Bikâî'ye (öl. 885/1480) göre, bu âyetten iki önceki âyette onlardan şimdiki hal sığası olan *وَمَا يَشْعُرُونَ* lafzıyla, bu âyette de gelecek

⁹⁴ Ebussuûd, *İrşâdu'l-'Akli's Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Abdulkadir Ahmed Ata, 4/70.

⁹⁵ *وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْ لَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَّجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَلِيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ*. el-Ankebut, 29/53.

⁹⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şahâta, 3/387; Beğavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 6/251.

⁹⁷ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, thk. Esseyyid b. Abdulkasud b. Abdurrahim, 4/290.

⁹⁸ *أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ*. el-Bakara, 2/12.

⁹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vil-i 'Âyi'l-Kur'an*, 1/301.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, 1/33.

zaman sîgası olan لَا يَشْعُرُونَ lafzıyla bahsedilmesi onların, duyarlılıklarını tamamen kaybettiklerini ve o yüzden müfsit olduklarını anlayamadıklarını gösterir.¹⁰¹

3.4. Lâ teş'ü'run (لا تشعرون)Lafzının Yer Aldığı Ayetler

Fiil-i muzârî nefy-i istikbal cemi' müzekker muhatap vezninde gelen ve âyet sonlarında yer alan bu lafız Kur'ân-ı Kerîm'de biri Mekki, ikisi Medenî olmak üzere üç âyette geçmektedir.

Nüzul tertibine göre âyetler şöyledir:

1) *"Farkında olmadan azap size ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun."*¹⁰² Âyetteki لَا تَشْعُرُونَ ifadesi, siz azabın gelişini duyularınızla anlayamazsınız veya (öl. 117/735) (öl. 117/735) Şu'urunuz kapalı bir halde yakalanmayn mânalarında yorumlanmaktadır.¹⁰³ Kurtubî (öl. 671/1273), âyetteki "en güzeli" ifadesinden muradın Kur'ân olduğunu ve Kur'ân'ın tamamının güzel olduğunu belirttikten sonra bunun, el-Hasen'e göre Allah'ın tâatine sarılın, ma'siyetinden kaçınm, es-Süddî'ye (ö. 127/745) göre Allah'ın kitabındaki emirlerin bütünü, İbn Zeyd'e göre muhkemata uyun, müteşabihatı bilenine bırakın mânalarına geldiğini¹⁰⁴ belirtir.

2) *"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz."*¹⁰⁵ Tefsirlerde âyetin, Bedir şehitlerinden bahsedilirken bazılarında, isim verilerek öldü şeklinde söz

¹⁰¹ Bikâî, *Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâtî ve 's-Süver*, 1/111-112.

¹⁰² وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ. ez-Zümer, 39/55.

¹⁰³ İsfahânî, *el-Müfredâtu fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylani, 262; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27/6.

¹⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 28/297.

¹⁰⁵ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ. el-Bakara, 2/154.

edilmesi üzerine nâzil olduğu zikredilir.¹⁰⁶ Âyetteki *وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ* ifadesi; rûhânî bir yapıya bürünmeleri sebebiyle şehitlerin hayatını cismani duyularla hissedip göremediğiniz için hayatta olduklarını anlayamaz ve ancak benim bildirmemle bundan haberdar olursunuz mânasında yorumlanmaktadır.¹⁰⁷ Râzî'ye göre, insan duyularla hissedilenin ötesinde bir varlıktır. Şehitler, duyuların ötesindeki hayata geçtikleri için hala hayatta oluşları duyularla anlaşılammamaktadır.¹⁰⁸ Bikâî, şehitlerin hayatını uykudaki insanların hayatına benzetir. Hareketsiz haldeyken rüyalarında neler gördükleri nasıl fark edilemezse, *وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ* ifadesiyle şehitlerin hayatının da anlaşılammayacağını belirtir.¹⁰⁹ Başka bir yoruma göre, şehitlerin hayatı, fiziki manada olmamakla birlikte rûhânî hayatın da ötesinde cennet tatlarını alma ve ulvî âlemlerle irtibatlı olma gibi farklılıklar içeren bir hayat olup, âyetteki ifade buna işaret etmektedir.¹¹⁰ Âyette *لَا تَعْلَمُونَ* değil de *لَا تَشْعُرُونَ* ifadesinin kullanılma sebebiyle ilgili yapılan yorumda; Allah Teâlâ'nın, şehitlerin hayatta olduklarını bildirmesinden sonra ardından bilemezsiniz demesinin doğru olmayacağı; o sebeple duyu organlarınızla bilemezsiniz manasındaki *لَا تَشْعُرُونَ* lafzının kullanıldığı¹¹¹ ifade edilmektedir.

3) *"Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmanın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider."*¹¹²

¹⁰⁶ Beğavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, 1/168; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-'Aziz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, 1/385.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vil-i 'Âyi'l-Çur'an*, 2/703; Ebussuud, *İrşadu'l-'Akli's Selim ila Mezaye'l-Kitâbi'l-Kerim*. thk. Abdulkadir Ahmed Atâ', 1/287.

¹⁰⁸ Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 4/163.

¹⁰⁹ Bikâî, *Nazmu'd-Düer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, 1/250.

¹¹⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/53-54.

¹¹¹ Zerkeşi, *el-Burhân fi ulümi'l-Çur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 1017.

¹¹² *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ*

Âyetteki *وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ* ifadesi, Hz. Peygamber'in yanında devamlı teyakkuz halinde olup, saygılı tavrınızı titizlikle koruyun mânasına alınmaktadır.¹¹³ Tefsirlerde bu ayetin sebab-i nüzulü ile muhtelif rivayetler yer alırsa da ağırlıklı olarak Hz. Peygamber'in huzurunda yüksek sesle konuşan Sâbit b. Kays hakkında veya Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) ile Hz. Ömer'in (öl. 23/644), Hz. Peygamber'in huzurunda bir konudaki farklı düşüncelerini yüksek sesle dile getirmeleri üzerine nâzil olduğu¹¹⁴ zikredilir.

3.5. Lev Teş'u'run (لو تشعرون) Lafzının Yer Aldığı Âyet

Lev (لو) temenni edatıyla fiil-i muzâri cemi' müzekker muhatap formunda gelen bu lafız Kur'ân-ı Kerîm'de bir Mekkî âyette yer almaktadır:

*"Onların hesaplarını görmek ancak Rabbime aittir. Bir anlayabilseniz!"*¹¹⁵ Tefsirlerde âyetteki *لَوْ تَشْعُرُونَ* lafzının; eğer Şu'urunuz olsaydı veya azıcık bir Şu'urunuz olsaydı onların hesabının sadece Allah'a ait olduğunu anlar ve böyle şeyler söylemezsiniz mânasına geldiği; böylece batıl tutkularının, cehaletlerinin yüzlerine vurulduğu¹¹⁶ belirtilir.

3.6. Yuş'ı'ruküm (يشعركم) ve yuş'ı'renne (يشعرن) Lafızlarının Yer Aldığı Âyetler

Mâ (ما) istifham edatı olarak gelen fiil-i muzâri müfred gâib formundaki yuş'ı'ruküm kelimesi Kur'ân'da bir Mekkî âyette, lâ (لا)

أَعْمَالَكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ. el-Hucurat, 49/2.

¹¹³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Hatice Boynukalın, 14/57; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 26/222.

¹¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 29/356.

¹¹⁵ eş-Şuara, 26/113.

¹¹⁶ Bikâî, *Naẓmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, 14/65; Ebussuûd, *İrşâdu'l-'Akli's Selim ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerim*. thk. Abdulkadir Ahmed Atâ', 4/225.

nefy edatıyla gelen te'kitli nefy-i itikbal formundaki yuş'ıranne kelimesi de bir Mekkî âyette yer almaktadır.

Nüzul tertibine göre âyetler şöyledir:

1) *"Eğer kendilerine (başka) bir mucize gelirse, mutlaka ona inanacaklarına dair Allah adını anarak en kuvvetli yeminlerini ettiler. De ki: 'Mucizeler ancak Allah katındadır. O mucizeler geldiği vakit de inanmayacaklarını siz ne bileceksiniz?'"*¹¹⁷ Ebû Hayyân (öl. 745/1344), âyette geçen وَمَا يُشْعِرُكُمْ lafzındaki muhatabın Mücâhid ve İbn Zeyd'e göre kafirler, Ferrâ'ya (öl. 207/822) göre müminler olduğunu söylerken, muhatabın müminler olduğu görüşünü daha isabetli bulur ve bunu uzun izahlarla desteklediği görülür.¹¹⁸ Tefsirlerde âyetin, Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber'den Safâ tepesinin altına dönüşmesi veya ölülerin diriltilip onlarla konuşmalarının sağlanması gibi mûcize talepleri üzerine nâzil olduğu¹¹⁹ zikredilir.

2) *"(...) Ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca, çok nazik davransın (da dikkat çekmesin) ve sizi hiçbir kimseye sezdirmesin."*¹²⁰ Ashâb-ı Kehf'in, uyandırıldıktan sonra karşılıklı konuşmalarını anlatan uzunca bir âyetin konumuzla ilgili son kısmını aldık. Âyetteki وَلَا يُشْعِرَنَّ kelimesi if'âl babından müfred müzekker gaib formunda nefy edatıyla birlikte te'kid nunuyla güçlendirilmiş olarak gelmiştir. Bu ifade, müfessirlere göre sakın yerimizi, durumumuzu şehirdekilere sezdirecek bir harekette

¹¹⁷ وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ. el-En'am, 6/109.

¹¹⁸ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvad, 4/203-204.

¹¹⁹ Beğavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd., 3/177; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Selâme, 6/135.

¹²⁰ فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا. el-Kehf, 18/19.

bulunmasını¹²¹ mânasına gelmektedir.

3.7. Şi'râ (شعري) Kelimesinin Yer Aldığı Âyet

Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime bir yıldız adı olarak sadece bir Mekkî ayette geçmektedir. Âyet şöyledir:

"Şüphesiz O, Şi'râ'nın Rabbidir."¹²² Tefsirlerde, âyetteki şi'ra kelimesinin, Câhiliye dönemi Araplarının veya bir kısmının, ya da Huzâa kabilesinin taptığı parlak ışıklı bir yıldızın adı olduğu belirtilmekte ve ayetle bu yıldızla tapanlara onun dahi Rabbinin Allah olduğu mesajının verildiği ifade edilmektedir.¹²³ İbn Âşûr (öl. 1393/1973), söz konusu yıldızın ikizler yıldız kümesinin en parlak yıldızı olduğunu, ancak hangi cihetle şi'râ adını aldığıyla ilgili bir bilgiye rastlamadığını söyler.¹²⁴ Kelimenin kök anlamı göz önüne alındığında mevcut yıldızlara göre ışığının daha parlak ve belirgin olması dolayısıyla bu adı almış olması kuvvetli bir ihtimal olarak görünüyor.

3.8. Şi'r (شعر), şai'r (شاعر) ve Şu'arâ' (شعراء) Kelimelerinin Yer Aldığı Âyetler

Kur'ân-ı Kerîm'de şi'r kelimesi bir Mekkî âyette, şai'r kelimesi dört Mekkî ayette, şu'arâ kelimesi bir Mekkî âyette geçmektedir.

Âyetler nüzul tertibine göre şöyledir:

1) "Biz, o Peygamber'e şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O (na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır."¹²⁵ Şi'r "kıvrak

¹²¹ Bikâî, *Naẓmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, 12/32; Ebussuûd, *İrşâdu'l-'Akli's Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Abdulkadir Ahmed Ata, 3/509.

¹²² وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشَّعْرَى.

¹²³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'an*, 22/86; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Esseyyid b. Abdulmaksud b. Abdurrahim, 5/405.

¹²⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 27/150.

¹²⁵ وَمَا عَلَّمْنَا الشَّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ. Yasin, 36/69.

bir zeka ve ince bir ustalıkla söylenmiş vezinli, kafiyeli söz¹²⁶ olarak tanımlanır. Bu tanımın, kelimenin kök anlamına da uygun düştüğü görülmektedir. İsfahânî'ye (öl. 502/1109) göre “şi'r temelde ince bilginin adı olup, örfte vezinli, kafiyeli söze denmiş, bunu kıvrak zekası ve duyarlı bilgisiyle ortaya koyan kişiye de şai'r sıfatı verilmiştir”¹²⁷ Mütercim Âsım Efendi Şiirin tarifinde, şiirin bilgiyle ilgisine ve Kur'an ve hadislerle ilişkilendirilemeyeceğine dikkat çekerek şunları söyler: “شِعْرٌ (şi'r: şîn'in kesriyle) kelâm-ı manzûm ve kavî-i mevzûnda gâlib-i isti'mâl olmuştur. Gerçi her عِلْمٌ ('ilm), شِعْرٌ (şi'r) olup lâkin manzûmenin vezn ve kâfiye sebebiyle şeref ve imtiyâzî bâ'is-i itlâk oldu. Nitekim 'ilm-i şerî'atte فقه (fıkh) ve Süreyyâ da نجم (necm) isti'mâl-i gâlib olmuştur. Cem'i اشعار (eş'âr) gelir. Şârih der ki vech-i mezkûr üzere شِعْرٌ (şi'r) me'hazında i'mâl-i zihn ü fetânet mu'tber olup o dahi kasdın eseri olmakla ittifâkî âyât ve ehâdis-i mevzûneye شِعْرٌ (şi'r) itlâk olunmaz.”¹²⁸ Bu tanımın, içerdiği ilave bilgilerle kaynaklardaki diğer şi'r tanımlarına göre daha kapsayıcı olduğu görülmektedir. Tefsirlerde âyetin, Mekke küffarının Muhammed bir şair, söyledikeri de şirdir demesi üzerine nâzil olduğu¹²⁹ belirtilir.

2) “Şairlere ise haddi aşan azgınlar uyarlar.”¹³⁰ Mâverdî âyetteki azgınlardan kasdın Mücahid'e göre şeytanlar, İbn Zeyd'e göre müşrikler, Dahhâk'e (öl. 102/721) göre sefihler ve İbn Abbas'a göre râviler olduğunu söyler.¹³¹ Ancak, müfessirlerin çoğunluğuna göre bunların, Hz.

¹²⁶ Ahmed Muhtâr Omer, *el-Mu'cemu'l-Mevsu'î li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Delâletihî* (Riyad: Müessesetü Sutori'l-Ma'rife, 2002), 259.

¹²⁷ İsfahânî, *el-Müfredâtu fi ġaribi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylanî, 262.

¹²⁸ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Hazırlayanlar: Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, 2/2057.

¹²⁹ Beğavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd., 7/26; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Meşîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 7/34.

¹³⁰ eş-Şuara, 26/224. وَيَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ.

¹³¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, thk. Esseyyid b. Abdulmaksud b. Abdurrahim, 4/189.

Peygamber'i hicveden küfür tarafındaki şairler ve onların şiirlerini yayan kişi ve gruplar olduğu belirtilir.¹³² İbn Abbas'a dayandırılan bir rivayete göre, bu ayet iki azgın grubu temsilen iki kişi arasında geçen hicivleşme üzerine nâzil olmuştur.¹³³

3) *"Biz, deli bir şair için ilahlarımızı mı terk edeceğiz? diyorlardı."*

¹³⁴ Bir yoruma göre, Hz. Peygamber için kullanılan لَشَاعِرٍ مَّجْنُونٍ âyetindeki ifadenin parçalı bir lafız olduğu, müşriklerden kiminin şair, kiminin deli dediği veya bazen şair, bazen deli dedikleri mânasına gelmektedir.¹³⁵ Başka bir yorumda, bu ifadenin müşriklerin Hz. Peygamber'le ilgili tezvirlerindeki çelişkilere işaret ettiği; şairse nasıl deli, deliyse nasıl şair olabilir denilerek, bu sıfatları kullanmadaki tutarsızlıklarına dikkat çekilir.¹³⁶

4) *"Onlar: Hayır, bunlar karma karışık yalancı düşlerdir. Eğer böyle değilse, önceki peygamberlerin (mucizelerle) gönderildikleri gibi o da bize bir mucize getirsin dediler."*¹³⁷ Müfessirlere göre âyet, müşriklerin Hz. Peygamber'e iftira ve asılsız sıfatlar yakıştırmada tam bir şaşkınlık içinde olduklarına işaret etmekte; şair diyorlar, ama dönemin usta şairleri bu yakıştırmayı onaylamıyor, nihayet önceki peygamberlerde görülen mucizelerin benzerlerini görmek istiyorlar.¹³⁸

5) *"Yoksa onlar: O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını*

¹³² Beğavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd., 6/135.

¹³³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 6/150.

¹³⁴ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 27/36.

¹³⁵ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 23/108.

¹³⁶ Bikâî, *Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, 16/326.

¹³⁷ Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvad, 4/129; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, 6/143-154.

¹³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-Tenzil ve'uyûni'l-Ekâvil fi vucûhi't-Te'vîl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvad, 4/129; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, 6/143-154.

bekliyoruz mu diyorlar?"¹³⁹ Tefsirlerde, müşriklerin Hz. Peygamber hakkındaki felaket beklentileriyle ilgili farklı rivayetler yer almaktadır.¹⁴⁰ Bir yoruma göre, müşrikler şiirin gücünden, galip gelmesinden korktukları için, daha fazla üstüne gitmeyip herhangi bir şekilde ölmesini bekleyelim veya bir şair olarak tanrılarımız aleyhine söyledikleri yüzünden tanrılarımız tarafından nasıl olsa helak edilecektir, bu sonucu bekleyelim¹⁴¹ şeklinde açıklanmaktadır.

6) "*O bir şairin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz!*"¹⁴² Ayetteki قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ cümlesi hiç inanmıyorsunuz¹⁴³ veya kalben inanıyor, ama sür'atle vazgeçiyorsunuz¹⁴⁴ şeklinde yorumlanmaktadır.

3.9. Eş'a'r (أشعار), Şea'ir (شعائر) ve el-Meş'a'r (المشعر) Kelimelerinin Yer Aldığı Ayetler

Kur'an'da eş'â'r kelimesi bir Mekkî âyette, şea'î'r kelimesi dört Medenî âyette, el-Meş'a'r kelimesi bir Medenî âyette geçmektedir. Nüzul tertibine göre âyetleri şöyle sıralayabiliriz:

1. "*Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek göç gününüzde, gerek ikamet gününüzde kolayca taşıyacağınız evler; onların yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyası ve geçimlikler meydana getirdi.*"¹⁴⁵ Âyetteki أشعار kelimesi şa'r kökünün çoğulu olup tüyler

¹³⁹ أم يقولون شاعرٌ نترَبصُّ به رَبِّبِ الْمُنُونِ. et-Tur, 52/30.

¹⁴⁰ bk. Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân*, 19/531; Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvad, 8/148.

¹⁴¹ Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, 28/255.

¹⁴² وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ. el-Hakka, 69/41.

¹⁴³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şahata, 4/425.

¹⁴⁴ Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, 30/117.

¹⁴⁵ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْنُوفِهَا وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْنُوفِهَا en-Nahl, 16/80.

manasına gelmektedir. Müfessirler, lügat alimlerine göre de âyette çoğul halleriyle gelen 'أصوا ف'ın koyun yünleri, 'أوبار'ın deve tüyleri ve 'أشعار'ın keçi tüyleri manalarına geldiğini¹⁴⁶ belirtir.

2) "Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kabe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir."¹⁴⁷ Âyetteki şe'âir (شعائر) kelimesi, şa'i'ra (شعيرة) kelimesinin çoğuludur. Ş-a'-r kökünden türetilen şai'ra kelimesi kök anlamına uygun olarak nişan-nişane, alâmet, hac için işaretlenen kurban, hac ibadetlerinin yapıldığı yerler ve hacda yerine getirilmesi emredilen ibadetler mânalarına gelmektedir.¹⁴⁸ Allah'ın nişanelerinden olduğu bildirilen Safâ ve Merve, hac ve umre vecibeleri kapsamındaki sa'y ibadetinin yerine getirildiği iki tepenin adıdır. Câhiliye dönemi Araplarının bu tepelerde bulunan putlara ellerini yüzlerini sürerek tavaf ettikleri, İslamın gelişi ve putlardan arındırılmasıyla burada müslümanların sa'yettği, ama eski hali ve kullanılış sebebiyle bazı müslümanların bundan rahatsızlık duydukları ve âyetin bunun üzerine nâzil olduğu¹⁴⁹ belirtilmektedir. Başka bir kaynağa göre, şa'îra'nın çoğulu olan şe'âir lafzı, Atâ b. Ebu Rebah (öl. 114/732) ve el-Hasen'e göre Allah'ın bildirdiği emir ve nehiylerin tamamı, İbn Abbas ve Mücahid'e göre hac menâsiki ve yerleri mânasına¹⁵⁰ gelmektedir.

¹⁴⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 20/94; Bikâî, *Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, 11/225.

¹⁴⁷ إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ النَّبْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ. el-Bakara, 2/158.

¹⁴⁸ Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriy ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuh*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1988), 1/233.

¹⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vil-i 'Âyi'l-Kur'an*, 2/713; Beğavî, *Ma'âlimu't-Tenzil*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd., 1/173.

¹⁵⁰ Mecmûa Mine'l-Müellifin, el-Mevsûa'tü'l-Kur'âniyyetü'l-Mütehaşşisa, 750.

3) *"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'a'r-i haram'da Allah'ı zikredin. Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun göstermesinden önce yolunu şaşırmuşlardan idiniz."*¹⁵¹ Ş-a'-r kökünden türetilen Meş'a'r kelimesi, duyuyla bilinen nişan, alamet manasındadır.¹⁵² Meş'a'r kelimesi, şai'ra ile aynı mânada olmasına rağmen, farklı olarak ibadet edilen yer mânasına da gelmekte olup, âyetteki Meş'a'r-i haram Müzdelife için kullanılmıştır.¹⁵³ Taberî (öl. 310/923), Meş'a'r'in Müzdelife'deki iki dağın arası olduğunu söyler ve bunu desteklemek için Saïd b. Cübeyr'in (öl. 94/713 de böyle dediğini, Mücâhid, Ma'mer (öl. 209/825), Katâde ve İbn Abbas'a göre de Müzdelife'nin tamamının Meş'a'r-i haram olduğunu zikreder.¹⁵⁴ Nehhâs (öl. 338/950) meş'a'r'in, şea'ra fiilinden mef'a'l vezninde Allah'a ibadet için işaretlenen yer manasına geldiğini¹⁵⁵ belirtir. Aynı müfessirler Meş'ar'ın sonuna Haram sıfatını almasını oraya has bazı yasakların olmasına bağlar.

4) *"Bu böyle. Her kim de Allah'ın nişanelerini (kurbanlıklarını) yüceltirse, şüphesiz ki bu kalplerin takvasından (Allah'a karşı gelmekten sakınmasından)dır."*¹⁵⁶ Âyetteki شَعَا يُرَالله lafzının tefsirlerde farklı mânalarda yorumlandığını görüyoruz. Nehhâs'a göre bunun en güzel manası kim hacda emredilenleri yüceltirse şeklindedir. Bu yüceltme hacda emredilenler hususunda Allah'a karşı gelmemektir. Bu emirlerin

¹⁵¹ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَادْكُرُوهُ كَمَا

¹⁵² İsfahânî, el-Müfredâtü fî ġaribi'l-Ķur'an, thk. Muhammed Seyyid Keylanî, 262.

¹⁵³ Zeccâc, Me'âni'l-Ķur'an ve i'râbu, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî, 1/273.

¹⁵⁴ Taberî, Câmi'ü'l-Beyân 'an Te'vil-i 'Âyi'l-Ķur'an, 3/516.

¹⁵⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs, İ'râbu'l-Ķur'an, thk. Halid el-Ali (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2008), 86.

¹⁵⁶ ذَلِكَ وَمَنْ يُعْطِمْ شَعَابِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ. el-Hac, 22/32.

şei'r olarak adlandırılması da Allah'ın onları belirli hale getirmesi sebebiyledir.¹⁵⁷ Mâverdî, buradaki şei'r'in Allah'ın farzları veya Allah'ın dininin alametleri, nişaneleri manasına geldiğini belirtir. Mâverdî ayrıca, şei'r'in bir cemaate göre hac menasiki, Mücahid'e göre kurban için işaretlenmiş büyükbaş hayvanlar, el-Hasen'e göre Allah'ın dininin tamamı manalarına geldiğini ifade eder.¹⁵⁸ Mâverdî bu görüşleri zikrederken, menâsik-i haccın yüceltilmesini; o ibadetlerin özenle yerine getirilmesi, kurban için işaretlenen hayvanların yüceltilmesini; o hayvanlara iyi bakılıp semiz hale getirilmesi, Allah'ın dininin bütün halinde yüceltilmesini; o dine bütün halinde titizlikle uyulması¹⁵⁹ şeklinde açıklar.

5) "*Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın dininin nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. (...)*"¹⁶⁰ Âyette *الْبُذْنُ* kelimesiyle ifade edilen kurbanlık büyük baş hayvanlardan muradın develer olduğunda ittifak bulunduğu, tercih edilen kavle göre kelimenin sığırları da kapsadığı¹⁶¹ belirtilir. Tefsirlerde, ayetteki şei'âr kelimesinin şai'ra'nın çoğulu olduğu, şai'ra'nın ise Allah'ın emri olan ve O'nun tarafından bidirilen herşey manasına geldiği, kurbanlık hayvanların, sağ taraflarının kan çıkacak şekilde işaretlenmesi sebebiyle söz konusu alâmetler kapsamına girdiği ifade edilir.¹⁶²

6) "*Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de*

¹⁵⁷ Nehhâs, *I'râbu'l-Kur'ân*, thk. Halid el-Ali, 623.

¹⁵⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, thk. Esseyyid b. Abdulkasım b. Abdurrahim, 4/23.

¹⁵⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, thk. Esseyyid b. Abdulkasım b. Abdurrahim, 4/23.

¹⁶⁰ *... ()*. el-Hac, 22/36.

¹⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mustafa es-Seyyid vd., 10/62.

¹⁶² Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/394; Bikâî, *Naẓmu'd-Dürer fi â-Âyati ve's-Süver*, 13/50.

Rab'lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kabe'ye gelenlere sakin saygısızlık etmeyin. (...)"¹⁶³ Buradaki *لَا تُشْعِرُوا اللَّهَ* lafzıyla ilgili en kapsayıcı açıklamayı Mâverdî de görmekteyiz. Onun açıklamasında bu lafız, İbn Abbas ve göre hactaki ibadetler, yine İbn Abbas'a göre ihram yasakları, es-Süddî'ye göre Allah'ın Haremi, Atâ'ya (öl. 125/743) göre Allah'ın sınırlarını çizdiği helaller, haramlar, mubahlar ve mahzurlular ve el-Hasen'e göre Allah'ın dininin tamamıdır.¹⁶⁴

4. Hadislerde Ş-a'-r Kökünün Kullanımı

Hadislerde de ş-a'-r kökünün farklı formlarda kullanıldığını görmekteyiz. Câbir'in (öl. 78/697) rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Mümin başak gibidir; bir doğrular, bir aşağıya sarkar. Kafirse sedir ağacına benzer; şuursuzca yere kapanıncaya kadar hep ayaktadır."¹⁶⁵ Hakim b. Hizam (öl. 54/674) şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.v.) mescidde kısas yapılmasından, şiir söylenmesinden ve ceza infaz edilmesinden nehyetmiştir."¹⁶⁶ İbn Abbas da "Peygamber (s.a.v.) hac kurbanlıklarını sağ taraflarından kan akıtmak suretiyle işaretlemiş ve onlara işaret koymuştur" demiştir.¹⁶⁷ Zeyd b. Halid'in rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bana Cebrâil

¹⁶³ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَجْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أُمِّيْنَ النَّبِيَّتِ الْحَرَامِ يَنْبَغُونَ فَضُلًا مِّن رَّبِّهِمْ وَرَضْوَانًا el-Maide, 5/2.

¹⁶⁴ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Esseyyid b. Abdulkasım b. Abdurrahim, 2/6.

¹⁶⁵ عَنْ جَابِرِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَثَلُ الْمُؤْمِنِ مَثَلُ السُّنْبُلَةِ، تَسْتَقِيمُ مَرَّةً وَتَحْرُ مَرَّةً، وَمَثَلُ الْكَافِرِ مَثَلُ الْأَرْزَةِ، لَا تَزَالُ مُسْتَقِيمَةً حَتَّى تَحْرُ وَلَا تَشْعُرُ. Ahmed b. Hanbel, Müsnedü Ahmed b. Hanbel, thk. Şuayb el-Arnaut vd. (Beyrut: Müessesesü'r-Risâle, 1419/1998), 23/348 (no: 15154).

¹⁶⁶ عَنْ حَكِيمِ بْنِ جَرَّاحٍ أَنَّهُ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُسْتَقَّ دَ فِي الْمَسْجِدِ وَأَنْ تُنْشَدَ فِيهِ الْأَشْعَارُ. Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, Sünenü Ebî Dâvûd, mürâca: Sâlih b. Abdulazîz b. Muhammed b. İbrahim Âlu'ş-şeyh (Riyad: Dâru's-selâm li'n-neşr, 1420/1999), 37 (no: 4490).

¹⁶⁷ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَشْعَرَ بُدْنَهُ مِنَ الْجَانِبِ الْأَيْمَنِ وَسَلَّتِ الدَّمَ عَنْهَا وَأَشْعَرَهَا. Nesâî, Ahmed b. Ali en-Nesâî, Sünenü'n-Nesâî, thk. Râid b. Sabri İbn Ebi Alfe (Riyad: Dâru'l-Hadâra, 1436/2015), 63 (no: 2773).

aleyhisselam geldi ve ey Muhammed; ashabına emret, telbiye getirirken seslerini yükseltsinler; çünkü o haccın şîârındandır dedi.”¹⁶⁸ Ş-a'-r (ش ع ر) kökünden gelen kelimelerin ayetlerde olduğu gibi hadislerde de kök anlamına uygun manalarda kullanıldığını görmekteyiz.

Sonuç

Araştırmamızda, konuşma ve yazı diline şuur şeklinde geçen Arapça menşe'li şu'ur kelimesine klasik kaynaklara inilerek açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Şu'ur kelimesi Arapçadaki ş-a'-r kökünden gelmektedir. Bu kökten türetilen çok sayıda kelimenin Câhiliye dönemi Arap şiirinde de kullanıldığı, mâna değişikliğine uğramadan Kur'ân'ın inişinden sonra da anlam alanını genişleterek kullanılmaya devam ettiği tespit edilmiştir. Kur'ân'ın inişinden sonra Arapça kelimelerdeki anlam genişlemesi, Câhiliye dönemindeki hayat algısının İslamın gelişinden sonraki çok yönlü değişimiyle ilgili görülmüştür. Ayrıca, ş-a'-r kökünden gelen çeşitli formlardaki kelimelerin hadislerde de kök anlamı ekseninde kullanıldığı tespit edilmiş ve çalışmamızda bunlardan bazı örneklerle yer verilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ş-a'-r kökünden türetilmiş kelimelerin yirmi yedisinin fiil, on üçünün isim olarak geldiği tespit edilmiştir. Muzâri formunda gelen fiillerin altısı mâ edatıyla nefy-i hal gâib, on beşi lâ edatıyla nefy-i istikbal gâib, üçü lâ nefy edatıyla muzâri muhatap, biri lev temenni edatıyla muhatap, biri mâ istifham edatıyla muhatap, biri lâ edatıyla nehy-i gâib formlarında gelmiştir. İsim olarak gelen on üç türev şî'r, şâi'r, şîâ'r, eş'â'r, şî'râ, şeâi'r, meş''ar formlarında yer almıştır.

¹⁶⁸ عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدِ الْجُهَنِيِّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّا نَبِيٌّ جَبْرِيْلٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ مَنْ أَصْحَابِكَ فَلْيَرْفَعُوا أَصْوَاتَهُمْ بِالتَّلْبِيَةِ، فَإِنَّهُ مِنْ شِعَا رَالْحَجِّ. İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Horasânî, Şahîhu İbn Hibbân, thk. Halîl b. Me'mûn Şeyha (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004), 34 (no: 3803).

Mâ ve lâ nefy edatlı türevlerin yer aldığı âyetlerde şu'urla ilgili öne çıkan ortak anlam vurgusunun, şu'urun, hayırla şer arasındaki ince çizgiyi farketme, bu çizginin ciddiye alınmaması veya gaflet sonucu görülmemesi halinde fert ve toplum hayatının her an çökme riski taşıdığı şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de, ş-a'-r kökünden gelen muzâri kalıbındaki kelimelerin başlarına nefy edatı alarak, nefy-i şu'urdan, yani doğrudan şuur yoksunluğundan bahsedilmesi istisnai ve câlib-i dikkat bir ifade tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. İlgili âyetlerin tefsirlerdeki yorumunda konunun asıldan, yani ş-a'-r kökünden gelen şu'ur'dan başlanarak detaya gidilmeme sebebiyle ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Buradan, şu'urun, söze hacet bırakmayacak açıklıkta akıl, fikir gibi insanın öncelikli zatî değerlerinden biri olduğunu, dolayısıyla öncelikle korunması gerektiğini, baştan kaybedilmesinin ise hayatın her aşamasında çok yönlü kayıplara yol açacağı anlamının çıkarılabileceği tespitine varılmıştır.

Tespitlerimize göre, nefy-i şu'ur ifadesinin geçtiği âyetlerin onu geçmiş kavimler, sekizi müşrikler, ikisi ehl-i kitap, ikisi münafıklar, biri genel, ikisi de müminler hakkındadır. Müminlerle ilgili nefy-i şu'urun geçtiği âyetlerden birinde, onların, şehitlerin hayatta olduklarını hissedemeyecekleri, diğerinde ise farkına varmadan Hz. Peygamber'in huzurunda yüksek sesle konuşmalarını hususları yer almaktadır. Diğer türevlerin yer aldığı âyetlerin birbirine yakın konularla ilgili olduğu görülmüştür.

Ş-a'-r kökünden türeyen şu'ur kelimesinin, kaynaklardaki birbirine yakın mânalarını zekaya, dikkat ve duyarlılığa, inceliğe dayalı bilgi, algı şeklinde belirlemenin mümkün olduğu görülmektedir. Bununla birlikte,

çalışmamızın ilgili kısmında yer verdiğimiz, Mütercim Âsım Efendinin “bir nesneyi hoşça fehmedip zekâ ve zihn ve fetânetle mezâyâ ve dakîkasına varıp iyice idrâk eylemek” şeklindeki şu‘ur tanımını, maksuda uygun kapsayıcılığı itibariyle burada tekrar etmede fayda mülâhaza edilmiştir.

Arapçadan Türkçe konuşma ve yazı kültürüne geçen şu‘ur kelimesi İslami şuur, milli şuur gibi ifadelerle daha ziyade önüne sıfat eki alarak kullanılmaktadır. Harf devrimine kadar Arapçadaki yapısı ve telaffuzuyla kullanılırken, latin harflerine geçişle birlikte şuur şeklinde yazılıp kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlıca-Türkçe sözlüklerde kelimenin Arapçadaki manalarını koruduğu, son dönem sözlüklerinde ise bilinç karşılığının verildiği tespit edilmiştir.

Kaynakça / References

- Abdübâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Abbas b. Mirdâs es-Selemî, *Dîvânu'l-'Abbas b. Mirdâs es-Selemî*, nşr. Yahya el-Cebbûrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998.
- Ahmed Muhtâr Omer. *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âşıra*. 4 Cilt. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1429/2008.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhu'l-Ma'ânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Antere b. Şeddâd el-Absî, *Dîvânu 'Antere*, şrh. el-Hatîbu't-Tebrîzî. thk. Mecîd Tarad. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selîm. Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Seğâfe, 1997.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî. *Ma'âlimü't-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Dumeyriye - Süleyman Salîm el-Hareş. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1412.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebu Saîd Abdullah b. Omer. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Mahmûd Ahmed el-Etraş. 3 cilt. Beyrut: Dâru'r-reşîd Müessesetü'l-îmân, 2000.
- Bikâî, Burhâneddîn Ebü'l-Hasen İbrahim b. Omer. *Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's- Süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1984.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Şihâh*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi İi'l-Melâyîn, 1984.
- Curcânî, Seyyid Şerîf el-Curcânî. *Mu'cemu't-ta'rifât*. thk. Muhammed Sddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-fazîle, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. murâcaa: Sâlih b. Abdulazîz b. Muhammed b. İbrahi Âlu'ş-şeyh. Riyad: Dâru's-selâm li'n-neşr, 1420/1999.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî. *el-Bahru'l-Muḥîṭ*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Muavvad. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1993.
- Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Ahmed Atâ. 5 cilt. Riyad: Mektebetu'r-Riyadî'l-hadîse, ts.
- Eren, Hasan vd., *Türkçe Sözlük 2 K-Z*, 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Luġa*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn-Muhammed Ali en-Neccar. 15 cilt. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-âmme li't-te'lif ve'l-enbâ' ve'n-Neşred-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-terceme, 1964.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1983.
- Ferâhîdî, el-Halil b. Ahmed. *Kiâbu'l-'Ayn*. thk. Dr. Abdulhamid Hindâvî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1424/2002.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'û. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. thk. Mektebetü Tahkîki't-Türâs fî müesseseti'r-Risâle, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2005.
- Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1972.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-neşr, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Atıyye el-Endülüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 8 cilt. Beyrut: Dârü'l- kütübî'l-ilmîyye, 2. Basım. 1422/2001.
- İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 cilt. Mekke & Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*. 9 cilt. Beyrut - Dimaşk: Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım. 1984.
- İbn Düreyd, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd. *Cemheretul'l-Luġa*. thk. Remzî Munîr Be'albekî. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Faris, *Mücmelü'l-Luġa*. thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultân. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Horasânî. *Şahîhu İbn Hibbân*. thk. Halil b. Me'mûn Şeyha. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004.
- İbn Kesîr, İsmail b. Omer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 15 cilt. Riyad: Dâru tayyibe, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükrrem. *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Alî el-Kebîr. Muhammed Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî. 6 cilt. Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.
- İsfahânî, er-Râġib el-İsfahânî. *el-Müfredâtu fî ġarîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- Kefevî, Ebû'l-Bekâ' el-Kefevî, *el-Küllîyyât*, thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri (Beyrut: Müüessesetü'r-Risâle, 1998),

“şa‘r”, 537.

- Kur'an Yolu. Erişim 1 Ocak 2022. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekerîyyâ. *el-Câmi‘u li Ahkâmî'l-Kur‘ân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî. *Te‘vilâtu'l-Kur‘ân*. thk. Halil İbrahim Kaçar. murâca‘a. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî. *en-Nüket ve'l-Uyûn*. thk. Esseyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- Mecmûa Mine'l-Müellifîn, *el-Mevsûa'tü'l-Kur‘âniyyetü'l-Mütehaşşışa*. Kahire: el-Meclisü'l-A‘lâ li'ş-şuûni'l-İslâmîyye, 2003.
- Mecmûa mine'l-müellifîn, *Mu‘cemu muştalaḥati'l-'ulûmi'ş-şer‘iyye*. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1439/2017.
- Meydânî, Abdurrahman Hasen Habenneke el-Meydânî, *Ḳavâ'idu't-Tedebburi'l-Emsel*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, t.y..
- Munâvî, Abdurraûf b. el-Munâvî. *et-Tevkîf ‘alâ muhimmâti't-tea‘rif*. thk. Abdulhamîd Sâlih Hamdân. Kahire: Âlemu'l-kütüb, 1410/1990.
- Muallim Naci. *Lügat-ı Naci*. nşr. Kirkor. y.y.,b.y. ts. Tıpkıbs. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.
- Muhammed Hasen Hasen Cebel, *Mu‘cemu'l-iştikâki'l-muassıl li elfâzı'l-Kur‘âni'l-Kerîm*. Kahire: Mektebetü'l-adab, 2010.
- Muhammed Bâsim Mikati vd., *el-Ḳuṭûf min Luğati'l-Kur‘ân: Mu‘cemu'l-Elfâz ve't-Terâkîb el-Luğaviyye mine'l-Kur‘âni'l-Kerîm*. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 2007.
- Mücâhid b. Cebr. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdusselâm Ebu'n-Nîl. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, 1989.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şahâta. 5 Cilt. Beyrut: Dâru't-târîhi'l-Arabî, 2. Basım. 1423/2002.
- Mustafavî, *et-Taḥkîk fî Kelimâti'l-Kur‘âni'l-Kerîm*. Tahran – İran: Merkezü Neşri Âsâri'l-Allâme el-Mustafavî, 1385/1965.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *Şahîḥ-u Müslim*. hz. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Rıyad: Dâru's-selâm, 1421/2000.
- Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. Hazırlayanlar: Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Ankara 2014.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail. *İ'râbu'l-Kur‘ân*. thk. Halid el-Ali, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım. 2008.
- Nesâî, Ahmed b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Râid b. Sabri İbn Ebî

- Alfe. Riyad: Dâru'l-Hadâra, 2. Basım. 1436/2015.
- Râzî, Muhammed er-Râzî Fahreddîn b. Allâme Zıyâeddîn Omer. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fıkr, 1401/1981.
- Sâhib b. Abbâd. *el-Muĥîţ fi'l-Luġa*. thk. Muhammed Hasen Al Yasîn. 11 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- Sa'dî, Abdurrahman b. Nâsır es-Sa'dî, *Tefsîrü'l-Kerîmi'r-Rahmân fi tefsîri kelâmi'l-Mennân*. Kahire: Dâru'l-Hadıs, 2005.
- Şemseddin Sami. *Kamus-ı Türki*. Dersaadet. 1317/1899. Tıpkıbs. İstanbul: Çaġrı yayınları, 1978.
- Şenferâ el-Ezdî, *Dîvânu'ş-Şenferâ ve Yelîhi Dîvânu's-Suleyk b. es-Suleke ve Dîvanu 'Amr b. Burâk*, nşr. Talal Harb (Beyrut: Dâru Sâdır, 1996
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Ķur'ân*. Thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. 25 cilt. Kahire: Dâru Hecr, 2001.
- Tehânevî, Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu İştîlâhâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*. mürâca'a: Refîk el-Acem, thk. Ali Dehruç vd. Beyrut: Mektebetü Lubnan Naşırûn, 1996.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîru'l-Basîf*. thk. Nûra bint Abdulazîz el-Versân. 25 cilt. Riyad: Câmiatu İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye-İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, 1430.
- Zebîdî, Muhammed Murtađâ el-Huseynî. *Tâcu'l-'Arûs*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 40 cilt. Kuveyt: Vezâretu'l-i'lâm fi'l-Kuveyt, 1993.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahîm b. es-Seriyy. *Me'âni'l-Ķur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 4 cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemaĥşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Omer ez-Zemaĥşerî, *el-Keşşâf 'an ĥakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-Eĥâvil fi vucûhi't-Te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvad (Riyad: Mektebetu'l-Ubeykan, 1998
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi'ulûmi'l-Ķur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm. Dâru't-türâs, Kahire 1404/1984.